

Kommunistisk atomism

Förhållandenas logik och ontologi i Marx möte med Epikureisk naturfilosofi

Av: Edwin Kalmteg

Handledare: Gustav Strandberg
Södertörns högskola | Institutionen för kultur och lärande
Kandidatuppsats 15 hp
Ämne | HT 2025

Abstract

This essay: "Communist Atomism: Relational logic and ontology in Marx' encounter with Epicurean philosophy of nature", aims to illuminate the ways in which Marx' dissertation can be activated for the purpose of challenging entrenched dogmas concerning Marx' philosophy.

To this end I've presented the critique of Marx on the part of the contemporary new materialist philosopher Manuel DeLanda. This critique is primarily launched in the sphere of ontology and history and it therefore serves me as justification for actualizing old debates anew. I've positioned my reading of Marx' dissertation against this critique. The dissertation deals with ancient atomist philosophies and situates these within the post-hegelian philosophical milieu that the young Marx was steeped in. My reading of the dissertation is informed by Étienne Balibar's theory of a 'relational ontology' and seeks to challenge the long standing reading of Marx as having a determinist theory of history. The dissertation further serves me as a corrective against the tendency towards scientism within certain strands of Marxism which seek to prove dialectics as inherent in matter. These two tendencies, historical determinism on the one hand and scientism on the other can be understood as two sides of the coin, which is dialectical materialism, commonly rendered as DiaMat.

Key words: Marx, Communism, Atomism, Ontology, History, Clinamen, New materialism

Framträdandet av atomernas kombinationer, deras repulsion och attraktion är en bråkig sak. En upprorisk tävling, en fientlig spänning, som utgör världens verkstad och smedja. Världen är så innerligt splittrad att djupt i dess hjärta råder tumultet. Själva solstrålen, den som faller på skuggiga platser, ger en bild av detta eviga krig.

—Karl Marx, *Hefte zur Epikureischen Philosophie*, s. 472/82

1. Förkortning, notapparat och översättning.....	5
2. Inledning.....	6
2.1 Syfte och frågeställning.....	6
2.2 Tidigare forskning.....	7
3. Analys.....	9
3.1 Bakgrund.....	9
3.1.1 En ny(materialistisk) kritik av Marx.....	9
3.1.2 Den väldigt unga Marx.....	11
3.2 Marx möter atomismen.....	13
3.2.1 Om hjärtats tumult och eviga krig.....	13
3.2.2 Marx i världens verkstad.....	18
3.3 Förhållandenas ontologi i Marx avhandling.....	24
3.3.1 Det materiella väsendet.....	24
3.3.2 Kommunismens möjlighet eller nödvändighet.....	27
4. Avslutande diskussion.....	31
5. Litteraturlista.....	32

1. Förkortning, notapparat och översättning

Sidhänvisningarna utgår från både *MECW* och *MEGA*. Sidorna ur *MECW* anges alltid innan *MEGA*. Sidhänvisning till dessa verk förekommer löpande i texten med engelska citat i notapparat. Marx avhandling och anteckningsböcker är från början skrivna på tyska men då jag utgår från den engelska översättningen i min läsning återges även citaten på engelska. När jag översätter Marx så har jag utgått från engelskan men stöttat mig mot originalutgåvan i syfte att bevara den ursprungliga begreppsapparaten.

Översättningen av Étienne Balibars bok *La philosophie de Marx*, utgår direkt från franskan. Sidhänvisningar kongruerar mellan det franska originalet och den engelska översättningen som anges i litteraturlistan.

DD = Differenz Der Demokritischen und Epikureischen Naturphilosophie av Karl Marx.
Marx-Engels Collected Works, vol. 1, övers. J. Dirk, Sally R. Struik (London: Lawrence & Wishart, 1975), s. 28–76
Marx-Engels Gesamtausgabe, vol. band 1 (Berlin: Dietz Verlag Berlin, 1975), s. 13–58.
Exempel på sidhänvisning (*DD*, s. 35/22).

HEP = Hefte zur Epikureischen Philosophie av Karl Marx.
Marx-Engels Collected Works, vol. 1, övers. Richard Dixon (London: Lawrence & Wishart, 1975), s. 403–509
Marx-Engels Gesamtausgabe, vol. IV, band 1 (Berlin: Dietz Verlag Berlin, 1976), s. 10–152
Exempel på sidhänvisning (*HEP*, s. 472/82).

2. Inledning

Marx historiefilosofi kritiseras ofta för att han påstås ha framhållit att historien följer en teleologisk bana genom olika utvecklingsstadier för att till sist, av historisk nödvändighet, komma fram till kommunismen: förstådd som historiens slut. I en sådan läsning förstås Marx historiefilosofi som en historiedeterminism och i detta syfte tar den ofta fasta på Marx förhållande till Hegels historiefilosofi. Men även om Hegels historiefilosofi kan förstås som deterministisk så är det inte lika entydigt när det kommer till Marx verk. Att uppfattningen består beror framför allt på att ortodoxa marxister kring den andra internationalen förespråkade en sådan tolkning av Marx verk. Det är genom att hänvisa till specifika passager i Marx och Engels eget verk man finner fog för en sådan läsning; trots explicit avfärdande av denna position från Marx i sin brevväxling.¹

Ännu en nedärvd ontologisk position som finns inom det marxistiska lägret är den som vi här kan kalla dialektisk materialism. Förespråkare för en sådan teori menar att materien själv skulle innehålla dialektiska motsättningar. Även denna tradition slog rot i den andra samt tredje internationalens intellektuella miljö men dess ursprung återfinns i Engels möte med sin tids naturvetenskap i den postumt utgivna textsamlingen *Naturens dialektik*. Denna sammanfaller med den historiedeterministiska tesen i vad som blev den tredje internationalens, alltså Kominterns, sanktionerade världsåskådning: DiaMat.

Både historiendeterminismen och den dialektiska materialismen har med rätta fått utstå ihärdig kritik och de senaste i ledet kritiker är de så kallade nymaterialisterna. Vi förhåller oss här till den nymaterialist som har formulerat denna kritik mest ingående: Manuel DeLanda. DeLanda invänder mot att de drag som vi beskrev ovan skulle härstamma från senare tolkningar av Marx verk, och hävdar i stället att dessa tendenser redan uttrycktes av Marx själv. Nymaterialisterna i allmänhet menar vidare att Marx verk skulle vara överdrivet antropocentriska och pekar ytterligare på påstådda idealistiska positioner i Marx tänkande.

2.1 Syfte och frågeställning

Denna uppsats vill ställa de ovannämnda positionerna till rätta och samtidigt bemöta DeLandas påstående om att ursprunget till den marxistiska historiedeterminismen och den dialektiska materialismen skulle återfinnas i Marx egna texter. I syfte att bemöta dessa påståenden kommer vi i denna uppsats att vända oss till Marx tidigaste, och ofta obeaktade

¹ Karl Marx, "Brev till redaktion för otejtstvennyje zapiski", i *Om förkapitalistiska produktionsätt*, övers. Erik af Edholm (Stockholm: Bo Cavefors Bokförlag, 1970), s.86–88.

verk, nämligen hans avhandling: *Differenz Der Demokritischen und Epikureischen Naturphilosophie*. Jag ska härtill presentera min läsning av avhandlingen, en läsning som positionerar denna inom Marx större verk, inte som en avart utan som en nödvändig grundval. Till detta aktiveras frågor om logik, ontologi och politik i sökandet efter Marx tidigaste formuleringar av förhållandenas ontologi såsom Étienne Balibar beskriver i *La Philosophie de Marx*.

Att det är just doktorsavhandlingen som jag behandlar beror på att denna text angriper frågor om ontologi och det mänskliga medvetandet på ett sätt som är unikt i jämförelse med Marx övriga författarskap. Avhandlingen har av denna anledning inte behandlats som ett av Marx "systematiska" verk utan har i stället betraktats som en ungdomsskrift som inte hör hemma inom en bredare uttolkning av Marx filosofi. Jag vill visa i vad som följer att avhandlingen visserligen är ett ungdomsverk men då främst i bemärkelsen överambitiöst. De många trådarna som Marx drar i är närmast outtömliga men jag inskränker mig till ett fåtal för att också få tillfälle att själv dra några av Marx resonemang vidare. Syftet med uppsatsen är att besvara följande frågeställningar:

- På vilket sätt applicerar Marx den dialektiska metoden på Epikuros atomism för att komma fram till en självständig materia och hur kan vi förstå detta utan att återföra dialektiken på materien själv?
- Hur ska vi förstå den ontologi som Marx utvecklar i avhandlingen och på vilket sätt kan Marx analyser av böjelsen tjäna som utgångspunkt för att bemöta påståenden om hans historiedeterminism?
- På vilka sätt liknar ontologin som Marx etablerar i avhandlingen den "förhållandenas ontologi" som Balibar utvecklar i läsningen av *Teserna om Feuerbach*?

2.2 Tidigare forskning

Jämfört med hur Marx övriga verk har behandlats har avhandlingen endast tematiserats på ett flyktigt sätt av de främsta Marx-tolkarna. Trots det finns idag en riklig mängd forskning om både verkets tillkomst som dess argumentation. Tidigare läsningar har gärna visat på hur avhandlingen syftar till att precisera Marx position i den tyska idealismens dödsryck men endast Charles Barbour har beaktat den idag obskyra tyska idealisten Friedrich Adolf Trendelenburgs roll i denna framställning. Övrig forskning har främst önskat visa på att antingen Epikuros eller Demokritos reflekterar platsen som Kant eller Hegel tar i den tyska idealismen. Detta företag tycks mig hopplöst. Inte minst då varje möjlig kombination av

dessa påstådda positioner har argumenterats för utan att en läsning tycks vara den andra överlägsen, utan också för att detta aldrig görs explicit av Marx. Därför överger jag denna tolkningstradition: så gör även de artiklar som jag förhåller mig till. Vidare kommer jag stundvis att kontrastera min läsning av avhandlingen med tidigare forskares läsningar utan att nödvändigtvis följa någon annans argumentation eller sluta mig till en läsning. Till detta syfte aktiverar jag artiklar av Charles Barbour, Martin McIvor och Christoph Schuringa.

Marx avhandling var koncipierad som ett förarbete i ett större akademiskt företag kring antik filosofi som Marx hängivet engagerade sig för under en längre period. Marx kom aldrig att skriva ett sådant verk. Trots det uppenbart avtagande intresset är omständigheterna kring avhandlingen och Marx kunskap om den antika kulturen väsentliga för hans verk i stort. Dessa omständigheter avhandlas utförligt av Charles Barbour i artiklarna “Last of the Schoolmen: The Young Marx, Latin Culture, and the Doctoral Dissertation.”² och “The Logic Question: Marx, Trendelenburg, and the Critique of Hegel”.³ Dessa artiklar aktiveras för att ge bakgrunden till Marx avhandling då de introducerar Marx filosofiska samtid, speciellt Marx förhållande till Trendelenburg. Vidare bidrar Martin McIvors artikel: “The Young Marx and German Idealism: Revisiting the Doctoral Dissertation”⁴ också till min bakgrund då McIvor redogör för hur Marx anpassar den läsning av atomisterna som Hegel framställer i sin föreläsningsserie rörande filosofins historia. McIvor redogör i samma artikel för Marx generella argumentation i avhandlingen och specifikt diskussionen som han för kring det sista kapitlet ur avhandlingen aktiveras i min analys av samma kapitel. Det sista kapitlet, som behandlar Epikuros lära om himlakroppar, blir i den tidigare forskningen, som i min uppsats, bärande för analysen av avhandlingen i stort. På grund av detta kommer jag utöver McIvors artikel etablera min läsning jämte Christoph Schuringas artikel “Thought and reality in Marx’s early writings on ancient philosophy”⁵ då speciellt hur Schuringa ser Marx etablera en särskild position mot Epikuros.

² Charles Barbour. “Last of the Schoolmen’: The Young Marx, Latin Culture, and the Doctoral Dissertation.” *The European legacy, toward new paradigms* vol. 28, no. 1 (2023), s.44–64.

³ Charles Barbour, “The Logic Question: Marx, Trendelenburg, and the Critique of Hegel.” *Historical materialism : research in critical Marxist theory* vol. 32, no. 3 (2024), s.252–81.

⁴ Martin McIvor. “The Young Marx and German Idealism: Revisiting the Doctoral Dissertation.” *Journal of the history of philosophy*, vol. 46, no. 3 (2008), s.395–419.

⁵ Christoph Schuringa. “Thought and Reality in Marx’s Early Writings on Ancient Philosophy.” *European journal of philosophy*, vol. 30, no. 4 (2022), s.1518–32.

3. Analys

3.1 Bakgrund

3.1.1 En ny(materialistisk) kritik av Marx

Kritiken av historiedeterminismen såväl som av den dialektiska materialismen är så välkänd att vi i denna avdelning bara behöver ta fasta på vad som är säreget i kritiken som DeLanda framför. Att vi går till just DeLandas kritik är dels för att situera denna uppsats i ett samtida forskningssammanhang men också för att DeLanda vill visa att både historiedeterminism och dialektisk materialism uppkommer ur Marx eget verk. Vidare är grunden för DeLandas kritik av Marx filosofi karaktäriseringen av denna filosofi som en idealism med materialistiska förtecken. DeLanda lägger samtidigt vikt i sin kritik på att Marx skulle vara överdrivet antropocentrisk, detta hör till att han är nymaterialist.

När DeLanda kritiserar Marx historiefilosofi säger han att vänstern måste göra upp med “en teleologisk uppfattning av ekonomisk historia efter produktionsförhållandenas linjära utveckling.”⁶ I en fotnot framgår det att DeLanda förstår det som att "arbetsvärdeteorin [...] och den inbyggda teleologin i den traditionella marxistiska periodindelningen av historien som en progressiv utveckling hos produktionssätten (feodalism-kapitalism-socialism)” är det primära misstaget i Marx historiefilosofi.⁷ Att placera arbetsvärdeteorin som ursprunget till historiedeterminismen är visserligen sällsynt, vanligare är att placera dennes ursprung i teorin om den primitiva ackumulationen och kapitalismens utveckling i Europa. Det mynnar dock ut i detsamma. DeLanda menar att utvecklingen går i stadier som följer linjärt på varandra. Detta kommer då oundvikligen att leda fram till kommunismen (eller socialismen efter DeLandas återgivning) som ett slags ideal där alla konflikter skulle avta.

Vi går nu vidare till DeLandas kritik av Marx materialism. I denna kritik går DeLanda till attack mot dialektiken som sådan. Han säger att dialektiken “antogs inte bara vara applicerbart på mänskliga angelägenheter, som syntetiseringen av nya institutioner i den sociala konfliktens kittel, utan betraktades även som representativ för ett generellt

⁶ DeLanda, *Nonlinear History*, (2000), s.47. “teleological conception of economic history in terms of a linear progression of modes of production.”

⁷ DeLanda, *Nonlinear History*, (2000), s.281n12. “the labor theory of value [...]and the built-in teleology in the traditional Marxist periodization of history as a progressive succession of modes of production (feudalism-capitalism-socialism).”

tillvägagångssätt i naturens egen dialektik.”⁸ Vad DeLanda kritiserar här är alltså ontologiseringen av dialektiken så att även denna får en naturlig representation i materien. Vi har ovan kritiserat samma sak. DeLanda tillskriver dock denna position Marx själv.⁹ Att Marx skulle anse att en sådan operation skulle vara möjlig kommer vi avfärda i vad som följer. Men det framgår att DeLandas kritik inte går ut på hur dialektiken appliceras utan att den appliceras *per se*. Detta framgår då han säger att “ett aprioriskt syntesbegrepp [är] från början dömt att misslyckas med att fånga alla processer genom vilka identitet genereras, även om det ställs på huvudet.”¹⁰ Det aprioriska syntesbegreppet i fråga är återigen dialektiken. Detta är också ett säreget drag hos nymaterialismen då den har en tendens att avfärda stora delar av den filosofiska traditionen, så att säga, *a priori*. DeLanda erbjuder här en definition av materialism, detta är emellertid en gängse definition, nämligen materien som något som existerar oberoende av det mänskliga medvetandet. DeLanda finner härtill ett “objektivt syntesbegrepp” som nödvändigt för en materialism vilket skiljer honom från Marx.¹¹ Att DeLanda ställer detta krav öppnar upp honom för den kritik som Marx för mot de så kallade "gamla materialisterna" i *Teserna om Feuerbach*. Dessa förstod, enligt Marx, inte materiens subjektiva sida och därför var de, precis som DeLanda, fortfarande kvar i en borgerlig förståelse av individualitet. Men DeLandas krav på en sådan objektiv syntes kommer just av att han beskyller Marx framställning för att vara antropocentrisk då den har tagit ett socialt betingat begrepp, dialektiken. För att sedan applicera detta, enligt DeLanda, direkt på materien. Vi kommer i vad som följer se att Marx inte gör detta, och vi gör det utifrån den text då han är närmast en sådan fallgrop.

I detta avsnitt har jag ämnat redogöra för *en* nymaterialistisk tänkares kritik av Marx. Denna är inte representativ för tendensen över lag utan den utgör blott ett exempel på hur en nymaterialist kan gå till väga i kritiken av Marx. Den allmänna inställningen gentemot Marx inom nymaterialismen tycks vara ett utbrett ointresse eller åsikten att Marx projekt är väsensskilt deras eget.

⁸ Manuel DeLanda, “Deleuze, Materialism and Politics”, i *Deleuze and Politics*, Red. I. Buchanan, N. Thoburn, (Edinburgh: Edinburgh university press, 2008), s.162. “This concept was thought to apply not only to human affairs, the synthesis of new institutions in the cauldron of social conflict, but to also represent a general approach to the dialectics of nature itself.”

⁹ DeLanda, “Materialism and Politics”, i *Deleuze and Politics*, (2008), s.162.

¹⁰ DeLanda, “Materialism and Politics”, i *Deleuze and Politics*, (2008), s.162. “an apriori concept of synthesis is bound to fail to capture all the different processes through which identity is generated, even if it is turned on its head.”

¹¹ DeLanda, “Materialism and Politics”, i *Deleuze and Politics*, (2008), s.162.

3.1.2 Den väldigt unga Marx

Det är i syfte att i avhandlingen finna en av Marx formulerad materialism som kan ställas mot den kritik som DeLanda för mot Marx som vi läser detta verk på nytt. I detta avsnitt ska jag därför redogöra för omständigheterna kring avhandlingens uppkomst för att på så sätt ge läsaren en ingång till vad som följer i nästa avsnitt.

För att förstå Marx intresse för atomistisk filosofi är det nödvändigt att först redogöra för Hegels framställning av filosofihistorien ur hans föreläsningsserie över denna. Martin McIvor beskriver hur Demokritos samt dennes lärare Leukippos atomism var ett nödvändigt men otillräckligt steg i filosofins utveckling. Detta berodde på att det följde logiskt på Parmenides och Herakleitos som stod för *vara* respektive *blivande*. I atomismen blev detta *försigvarat*, det som bara kan relatera sig till sig själv och identifierar sin andra bara som negativitet. McIvor säger att detta blir problematiskt för Hegel just därigenom att varje förklaring av naturfenomenen som Demokritos och Leukippos erbjuder är tautologiska, de kan inte säga mer än att atomerna förhåller sig till varandra, ordnar sig, på ett visst sätt för att uppnå en viss effekt.¹² Demokritos överträffas vidare av Platon och Aristoteles som når en högre grad av filosofins utveckling. Då blir Epikuros, som lever efter dessa, en reträtt för medvetandet. Marx vill motsatt visa att Epikuros, även om han åter anammar atomismen, utgör ett steg framåt då han tar både atomerna och framträdelsen som objektiva och därför undviker tautologin som Demokritos ger uttryck för.¹³

Att Marx själv intresserade sig för den atomistiska filosofin kan vid första anblick tyckas besynnerligt men i själva verket är detta ett resultat av det filosofiska klimat som Marx formades i. Charles Barbour går igenom omständigheterna kring detta samt de generella drag i avhandlingen som skiljer Marx läsning av atomisterna från tidigare uttolkares. Den miljö Marx befann sig i under gymnasie och universitetstiden är välkänd men den tål att återges. I Tysklands bildningskultur under denna period så lärdes latin såväl som antik grekiska ut vid en ung ålder, detta i linje med vad som krävdes för att skapa en humanist.¹⁴ Till denna tradition hör studier av den antika grekiska filosofin och Marx ska ha påverkats speciellt djupt av en viss vänsteraristotelisk tendens som var högaktuell under hans universitetstid. Denna tendens representerades först och främst av den idag obskyra tyska idealisten Friedrich Adolf Trendelenburg. Barbour menar att Trendelenburg under denna tid var en av de två

¹² McIvor. "Young Marx and German Idealism" (2008), s.403.

¹³ McIvor. "Young Marx and German Idealism" (2008), s.405–406.

¹⁴ Barbour. "Last of the Schoolmen" (2023), s.47.

viktigaste filosoferna för Marx, vid sidan av Hegel.¹⁵ Ett av Trendelenburgs viktigaste bidrag var en kritik av Hegels förutsättningslösa logik då han menade att Hegel blandade samman verklig motsättning och logisk negation och på så sätt smög in empiriska förutsättningar i sin logik.¹⁶ Marx ska under tiden han jobbat på avhandlingen skrivit ett svar på Trendelenburgs kritik av Hegel. Vidare finns det mycket som tyder på att Marx hade Trendelenburg i tankarna då han skrev avhandlingen, och då i synnerhet den sista delen.¹⁷ Vidare blir denna uppdelning mellan verklig motsättning och logisk negation en väsentlig bakgrund för min läsning av avhandlingen då jag ser detta som ett av textens huvudteman.

Logisk negation och verklig motsättning menar Trendelenburg utgör två oförsonligt motsatta företeelser. En logisk negation är förnuftsmässig och utgörs av ett positivt påstående och dess omedelbara negation. Till exempel förhållandet: "vit" - "inte-vit". Denna negation tillåter inget tredje alternativ då ett av påståendena måste stämma och det andra måste vara falskt. Vidare tillförs ingen kunskap från det positiva påståendets negation, alltså kan inget positivt etableras ur det. Mot den förnuftsmässiga logiska negationen står den verkliga motsättningen som är empirisk och består av två positiva förhållanden där båda inte kan bestå under samma förutsättningar. Om ett objekt är antingen "vitt" eller "svart" så kan det inte vara båda samtidigt men båda bestämningarna kan vara falska samtidigt när objektet varken är "vitt" eller "svart".¹⁸ Nu menar Trendelenburg att Hegels dialektik tar verkliga motsättningar för logiska negationer. Alltså att ta empirisk åskådning för förnuftig rörelse. Hegel skulle alltså ta den, åskådade, empiriska rörelsen för något som är aprioriskt till sin natur, detta är, enligt Trendelenburg, för att möjliggöra tanken som i rörelse.¹⁹ Utifrån detta kommer Trendelenburg fram till att en förutsättningslös logik är omöjlig eftersom åskådandet av rörelse föreligger någon form av aprioriskt begrepp; tankens rörelse förutsätts för att ge den en dialektisk utveckling. Trendelenburg gör på så vis rörelsen till grunden för sin filosofi, men då som empirisk rörelse. Nu kommer vi se att Marx finner i Epikuros atomer att rörelsen är själva negationen. Marx syftar till att gå från den logiska negationen som han finner i själva atombegreppet till atomerna som sinnliggörs i himlakropparna. Nu gör Marx detta genom Hegels dialektiska metod. Marx tar på så vis sig an Trendelenburgs kritik av Hegel men bejakar den logik som inte är förutsättningslös för att på så vis bevara den dialektiska metoden. Han vänder, som han själv skulle uttrycka det senare, Hegels dialektik upp och ner

¹⁵ Barbour. "Last of the Schoolmen" (2023), s.49.

¹⁶ Barbour. "Last of the Schoolmen" (2023), s.50–51.

¹⁷ Barbour. "Last of the Schoolmen" (2023), s.50.

¹⁸ Barbour. "The Logic Question" (2024), s.273.

¹⁹ Barbour. "The Logic Question" (2024), s.277.

och ställer Hegel på fötterna igen. Marx för en kritik av både Hegel och Trendelenburg då båda är fast i abstraktioner. Den implicita kritiken av Trendelenburg går ut på att hans uppdelning mellan logisk negation och verklig motsättning inte omöjliggör dialektiken som sådan utan bara dialektiken som börjar från innehållslösa begrepp.²⁰ Kritiken av Hegel genomsyrar hela uppsatsämnet då Marx explicit säger sig korrigera tolkningen av Epikureismen såsom Hegel framställt den tidigare.

3.2 Marx möter atomismen

3.2.1 Om hjärtats tumult och eviga krig

Två kapitel ur Marx avhandling saknas i det bevarade manuskriptet, vidare har även avhandlingens appendix förlorats. I ett skrotat förord till avhandlingens publicering påstår Marx att politiska omständigheter omöjliggör hans fortsatta tillägnelse av avhandlingens ämne samt det bredare projektet som denna skulle vara del av.²¹ Den första delen, som behandlar skillnaden mellan demokritisk och epikureisk naturfilosofi i allmänhet, inleds med en reflektion över den grekiska filosofins historia. Marx säger att denna tar formen av livets järncirkel, födsel, blomstring och förfall. Emellertid negerar han omedelbart denna företeelse, och detta är viktigt för i att göra det sluter han sig i viss mån till Epikuros, då han säger att “undergången är förgestaltad i det levande, dess form bör därför i lika hög grad förstås som dess specifika egenskap, som livets form” (DD, s.35/22)²² I den första avdelningen förklarar Marx också syftet med avhandlingens specifika disposition då den syftar till att spegla den atomistiska fysiken och gå från det allmänna till det specifika utan att göra det specifika till något överflödigt (DD, s.36/23). Detta tjänar mig som rättfärdigande i påståendet att Marx i denna första del redogör för uppdelningen mellan logisk negation och verklig motsättning, alltså för skillnaden mellan det förnuftiga och det empiriska. Påståendet stöds vidare av att Marx i denna avdelning nämner Trendelenburgs position i frågan om Aristoteles återgivning av Demokritos filosofi.

Den andra avdelningens första kapitel heter “Atomens böjelse från den räta linjen” Detta kapitel berör böjelsen som först introducerades av Lucretius i den andra boken av *Om*

²⁰ Barbour, “The Logic Question” (2024), s.258.

²¹ Karl Marx, “Draft of a new preface”, i *Marx-Engels Collected Works*, vol. 1, övers. J. Dirk, Sally R. Struik (London: Lawrence & Wishart, 1975), s.106.

²² “Decay itself is prefigured in the living; its shape should therefore be just as much grasped in its specific characteristic as the shape of life.”

Tingens Natur. Lucretius beskriver böjelsen²³ som en aleatorisk och kontingent rörelse så att “Om inte *stundom* de [atomerna] avvek så från den lodräta linjen skulle de falla som droppar av regn i tomhetens avgrund utan att stöta ihop, atomerna skulle ej någonsin mötas, och ingenting skulle då naturen ha frambragt”²⁴ I egenskap av att vara en aleatorisk rörelse så omöjliggörs redan här alla anklagelser om determinism då Marx placerar denna rörelse som del i atomernas trefaldiga rörelse. Böjelsen föregås i Marx tredelade uppdelning av atomernas fall i den räta linjen och följs av de många atomernas repulsion (*DD*, s.46/33). Den dialektiska metod som appliceras på denna tredelade rörelse hämtar Marx från Hegel då som position, positionens negation och negationens negation. Detta går genom en serie upphävningar så att negationens negation etableras positivt. Vad vi kommer att se är att Marx använder dialektiken för att förstå atomens tredelade rörelse för att på så vis etablera sin egen dialektik.

För att vi ska förstå oss på hur Marx går från atombegreppets logiska motsättning till materiens verklighet är det nödvändigt för oss att inledningsvis citera Marx beskrivning av fallet och böjelsen på ett utförligt sätt:

Precis som punkten upphävs i linjen; så upphävs varje fallande kropp i den räta linjen som fallet tecknar. Här kommer det aldrig an på kroppens specifika kvalitéer. Ett äpples fall beskriver den lodräta linjen likaväl som en järnbit. Varje kropp, såtillvida vi förstår den som en kropp i fallande rörelse, är därför inget annat än en punkt i rörelse, och vidare en punkt utan någon självständighet, som i sin specifika tillvaro — den räta linjen som den beskriver — överger sin enskildhet. Aristoteles har därför rätt då han invänder mot Pythagoreerna att ‘ni säger att linjens rörelse är ytan, att punktens rörelse är linjen, då vore även monadernas rörelse linjer.’ Konsekvensen härav för monaden såväl som för atomen vore — eftersom deras rörelse är oupphörlig — att varken monaden eller atomen existerar, snarare försvinner de i den räta linjen; för atomens soliditet är ännu inte för handen, såtillvida de endast förstås såsom fallande i en lodrät linje (*DD*, s.48/35).²⁵

²³ Att jag översätter deklination till böjelse är inte av konvention utan av praktiska skäl. På grund av mångfalden ord som brukas för att beskriva samma rörelse på en rad olika språk görs det enklast att reducera dessa till ett begrepp; böjelsen. Orden som förekommer i originaltexterna är deklination, clinamen, beugen och the swerve.

²⁴ Titus Lucretius Carus, *Om Tingens Natur*, övers. Ingvar Björkeson (Stockholm: Bokförlaget Faethon, 2018), 2.289–293. (min kursivering)

²⁵ “Just as the point is negated [aufgehoben] in the line, so is every falling body negated in the straight line it describes. Its specific quality does not matter here at all. A falling apple describes a perpendicular line just as a piece of iron does. Every body, insofar as we are concerned with the motion of falling, is therefore nothing but a moving point, and indeed a point without independence, which in a certain mode of being—the straight line

Marx täta argumentation är svår genomtränglig, detta gäller för hela avhandlingen men i synnerhet detta avsnitt. För att förstå de trådar Marx drar i här och för att förstå avhandlingens fortsatta diskussion är det nödvändigt att redogöra för detta stycke. I det första är förståelsen av atomen besynnerlig. Det grekiska ordet *atomos* är något odelbart, en minsta beståndsdel i materien. Detta får i det dialektiska schemat förstås som position, som begreppet. Men redan i begreppet ryms dess negation då atomen enligt Epikuros alltid faller i rummet. Vi förstår utifrån stycket att atomen, då den rör sig i en lodrät linje, helt och hållet antar linjens form och överger sitt eget väsen så att den får ett materiellt vara. Detta är i enlighet med Aristoteles förståelse av form och materia, alltså en tillfällig förändring av någots accidenser eller egenskaper snarare än en substantiell förändring. Marx kontrasterar atomerna med monaderna eftersom monaderna definieras av att de antar varje storlek och varje gestalt. Mot detta står atomerna som då antar en bestämd mängd utseenden och en begränsad mängd storlekar, atomens kvalitéer bestäms alltid som omedelbart negerade. Att atomernas kvalitéer är negerade förstår Marx som en nödvändig följd av att atomens begrepp negeras då atomerna tillskrivs kvalitéer. Varje kvalité är negerad; i linjen såväl som i begreppet. Atomen kan bara vara oändligt liten, och utseendet hos varje atom kan inte skilja sig eftersom de isåfall nödgas anta varje storlek och följdriktigt överstiga det ickesinnligas minima. Vidare bestäms atomernas vikt bara som relativ vikt gentemot de andra atomernas vikt (*DD*, s.57/43). Då förstår vi vad Marx föreslår mer konkret, att såtillvida en kropp, oberoende om den är atom eller monad, äpple eller järnbit, i linjen blir blott linje. Kroppen, oavsett dess specifika kvalitéer, utseende eller storlek, tecknar samma linje i fallet. Då atomerna faller i räta linjer kan de aldrig mötas, det är ett fullständigt determinerat tillstånd som tecknas i Marx beskrivning av fallet. Inget kommer an i linjen och inga parallella linjer möts i det euklidiska rummet. Detta är också varför varken atomen eller monaden har en självständig existens i fallet då de aldrig tar en självständig form och som upptagen i linjen bara förhåller sig själv till varje annan punkt som sig själv lik. I fallet har atomerna alltså ännu ej erhållit någon individualitet.

which it describes — surrenders its individuality [Einzelheit]. Aristotle therefore is correct when he objects against the Pythagoreans: ‘You say that the motion of the line is the surface, that of the point the line; then the motions of the monads will also be lines’. The consequence of this for the monads as well as for the atoms would therefore be — since they are in constant motion — that neither monads nor atoms exist, but rather disappear in the straight line; for the solidity of the atom does not even enter into the picture, insofar as it is only considered as something falling in a straight line.”

Detta tillstånd kan dock inte bestå då det står som motsatt atombegreppet vilket i allmänhet förstås som följer:

Om intet förstås som rumsligt tomrum, så är till att börja med atomen den abstrakta rymdens omedelbara negation, alltså en rumslig punkt. Den soliditet, den intensitet, som den [atomen] hävdar för sig själv i sig själv mot rummets allmänna inkoherens kan endast tillkomma av en princip som negerar rummets sfär över huvud, en princip så som tid är i den verkliga naturen. Vidare, även om man inte vill erkänna detta själv så är atomen, såtillvida dess rörelse är i den räta linjen, bestämd blott av rummet och tillskrivs därför en relativ tillvaro och ett rent materiellt vara. Men vi har sett att ett moment i atomens begrepp är ren form, [som] negation av all relativitet, all relation till ett annat vara (*DD*, s.48/35).²⁶

I detta citat introduceras en diskussion som förs längre fram i avhandlingen gällande tid då Marx förstår tiden, utifrån Lucretius, och till skillnad från Kant, som en yttre princip, som en tillfällighet som tillkommer en tillfällighet, som uppfattat sinnligt, alltså något yttre som ger upphov till sinnesintrycken snarare än något inre som ordnar dem (*DD*, s.64/49–50). Atomen sätter sig mot rummet som ren form genom att negera linjen, alltså linjen som rumslighet. Det är därför som Epikuros introducerar böjelsen som bestämmer atomens rena form genom att negera dess relativa tillvaro. Negationen är på så vis alltid i rörelse, då som ett moment i atomens tredelade rörelse. Det är alltså för att atomen ska få en självständig form som den böjer av från den räta linjen. Detta är negationen av atomens negerade individualitet i linjen, alltså negationens negation. Men ännu har inget positivt etablerats. Förhållandet här är fortfarande en rent logisk negation. Riktigt förstås alltså fallet och böjelsen som moment i en rörelse som sätter atomens abstrakta individualitet, alltså som ren form, förfrämligad från sitt begrepp.²⁷ Det första momentet, fallet, är det som Marx tillskriver som självnegerande, som

²⁶ “To begin with, if the void is imagined as spatial void, then the atom is the immediate negation of abstract space, hence a spatial point. The solidity, the intensity, which maintains itself in itself against the incohesion of space, can only be added by virtue of a principle which negates space in its entire domain, a principle such as time is in real nature. Moreover, if this itself is not admitted, the atom, insofar as its motion is a straight line, is determined only by space and is prescribed a relative being and a purely material existence. But we have seen that one moment in the concept of the atom is that of being pure form, negation of all relativity, of all relation to another mode of being.”

²⁷ Detta förtydligas ytterligare i följande stycke men den engelska översättningen av avhandlingen väljer att använda “alienation” som det genom vilket atomerna skiljs från sitt begrepp. Jag väljer emellertid “förfrämligande” för att belysa den skillnad som finns i Marx användning av begreppet “entfremdung” mellan denna text och *Parismanuskripten*.

en omedelbar relativitet. Vi ser i behandlingen av böjelsen att denna är ursprunget till atomens självbejakande. Men varken i fallet eller i böjelsen har atomen gjorts sinnlig, detta klargör Marx då böjelsen enligt Epikuros är "så oförnimbar för sinnena som bara är möjligt" detta då böjelsen "sker i det minsta möjliga utrymmet" (DD, s.49/36).²⁸ Och vidare förstår vi böjelsen som en princip som syftar till att bryta den determinism eller parallellism som vi fann i fallet. Därför skriver också Marx att böjelsen bryter *fati foedera* från detta kommer Marx till att "böjelsen är det något i atomens bröst som förmår kämpa mot och motstå [ödet]" (DD, s. 49/36).²⁹ Precis som Lucretius, applicerar Marx här böjelsen direkt på människans medvetande. Detta ger honom nu skäl att bestämma böjelsen som den abstrakta individualitetens viljefrihet (DD, s.50/37). Senare kommer vi att se hur Marx drar detta vidare i delen om repulsionen. Nu är båda dessa moment immanenta i atombegreppet men trots det har vi "sett att Epikuros objektiverar båda momenten, vilka visserligen är motsatta varandra, men som ingår i atombegreppet" (DD, s.48/36).³⁰ Här introducerar Marx en logisk negation som inneboende i atomens begrepp, en logisk negation som han finner i materiens substans. Här kan man erinra sig Trendelenburgs kritik av dialektiken, att denna inte kan gå från det förnuftiga till det empiriska utan att smyga in den empiriskt åskådade rörelsen i den tidigare. Marx har här tagit atomerna, vars "rörelse är oupphörlig" och som inte är till för annat än tanken, såtillvida de ännu inte är sinnliga, som en rumslig princip. Detta tillåter atombegreppets inre logiska motsättningar att träda fram.

Här bör vi stanna upp för att befästa att dessa två moment i atomernas rörelse inte är sinnligt bevisbara utan endast tillgängliga som logiska postulat. Dessa ska inte och kan inte bevisas på sina egna grunder utan förutsätts blott för att etablera den konkreta materien i de många atomernas repulsion. Alltså bevisas både fallet och böjelsen *ad hoc*. Detta är vad Marx beskriver då han, efter Epikuros, säger att "det som ska bevisas förutsätts, atomen själv är vad som ska förklaras" (HEP, s.414/21).³¹ Marx har med detta redan kastat av sig varje anklagelse om determinism och teleologi då det är just determinismen som böjelsen bryter. Vidare ger böjelsen, i egenskap av aleatorisk, inget utrymme för teleologi då den inte kan förstås utifrån ett ändamål. Det är viktigt att inte bagatellisera fallet och böjelsen som logiskt finlir från Marx sida, de är väsentliga för allt som följer. Atomernas rörelser är djupt sammankopplat med Marx simultana kritik av Hegel och Trendelenburg och går rakt igenom avhandlingen.

²⁸ "as imperceptible as possible to the sense" och "as imperceptible as possible to the sense"

²⁹ "the declination is that something in its breast that can fight back and resist."

³⁰ "We have noted at the same time that ' Epicurus objectifies for himself both moments which, although they contradict one another, are nevertheless inherent in the concept of the atom."

³¹ "what is to be proved is assumed, the atom itself is what is to be explained."

Atombegreppet, precis som alla begrepp, är endast tillgängligt för förnuftet men det är samtidigt förstått rumsligt som atomen. Vidare är denna atom i oavslutad rörelse. Detta innebär att Marx accepterar Trendelenburgs kritik av Hegels rena logik. Samtidigt kritiserar Marx Trendelenburgs slutsats, att man måste överge dialektiken då han visar att atomernas rörelse nödvändigtvis följer en dialektisk utveckling. Marx upphäver med detta sina läromästares motsättningar.

3.2.2 Marx i världens verkstad

De många atomernas repulsion leder till att atomerna etableras positivt i mötet med andra atomer, som negationens negation. Detta möte kommer av böjelsen och är som följd ickedeterministiskt. Repulsionen är alltså böjelsen förverkligad, eller sinnliggjord (*DD*, s.51/38). Det förhållande som etableras mellan atomerna i repulsionen är ett av skillnad eftersom atomerna i böjelsen antar en abstrakt individualitet och alltså är förfrämligade från sitt väsen. Marx säger att atomerna “skilda i det sinnliga rummet måste av nödvändighet vara omedelbart olika varandra och från deras rena väsen, det vill säga de besitter *kvalitéer*” (*DD*, s.53/40).³² Hur djupt denna princip genomsyrar både Marx och Epikuros filosofi ser vi i vad som följer. Det är i egenskap av att vara olika som atomerna kan möta varandra som omedelbart motsatta varandra. Förhållandet som då upprättas är ett materiellt förhållande. Nu visar Marx att detta förhållande i de många atomernas repulsion är “*den första formen av självmedvetande*; den motsvarar därför självmedvetandet som uppfattar sig själv som något omedelbart, abstrakt och individuellt” (*DD*, s.52/39).³³ Här ligger Marx väldigt nära Hegels framläggning av herre-slav-dialektiken. I citatet ovan har han beskrivit detta för atomerna men då det beskrivs som applicerat på människan finner vi detsamma fast än tydligare. Att “människan slutar vara en naturprodukt först då den andra varelsen till vilken han relaterar sig inte är av en annan existens utan den är själv en annan individuell människa” (*DD*, s.52/38–39).³⁴ Att Marx liknar självmedvetandets tillkomst hos människan med de många atomernas repulsion får vi tillfälle att återkomma till längre fram. Preliminärt kan vi säga att detta förhållande etableras av Marx för att visa hur det är i förhållandet som ett praktiskt väsen över huvud kan tillkomma. Detta kan lika lite bli till som punkten i linjen eller i den,

³² “the many atoms of repulsion separated by sensuous space must necessarily be immediately different from one another and from their pure essence, i.e., they must possess qualities.”

³³ “the first form of self-consciousness, it corresponds therefore to that self-consciousness which conceives itself as immediate-being, as abstractly individual.”

³⁴ “man ceases to be a product of nature only when the other being to which he relates himself is not a different existence but is itself an individual human being”

hypostaserade, abstrakta individualitet som tillkommer i böjelsen. Detta blir explicit då Marx förstår repulsionen som fallet och böjelsens syntetiska förening. Atomernas förhållande i repulsionen är inte en relativ tillvaro som i linjen eller ren form som i böjelsen. Atomen förhåller sig här så som “*jag relaterar mig till mig själv som till någon som är direkt någon annan*” så förhåller sig även atomen i repulsionen och detta är “*ett materiellt förhållande*” (DD, s.52/39).³⁵ Här har vi alltså atomerna i ett materiellt förhållande som individuella, som abstrakta men även som självmedvetna. Vi har nu sedan länge lämnat logiken för ontologin. Det är i de många atomernas repulsion inte en fråga om ickesinnliga rörelser utan om konkret materia. Detta framgår tydligast då Marx i sina anteckningsböcker beskriver förhållandet som “att världen skapas, genom att atomen relaterar sig till sig själv, alltså till en annan atom” då förstår vi detta som att “sinnligt föreställt kan atomen bara relateras till [den andra] atomen genom att var och en av dem böjer av från den rätta linjen” (HEP, s.474/85).³⁶ Vi förstår härav att den sinnliga materien etableras dialektiskt och processuellt som ett förhållande mellan de många atomerna. För att inte falla ner i samma fallgrop som Demokritos gjorde då hans atomism misslyckades förklara framträdelsen så introducerade Epikuros i detta skede läran om atomernas kvalitéer.

Här är det en fråga om hur atomerna som individer förhåller sig till sitt genus. Vi kommer främst att ägna oss åt kapitlen “Atomernas kvalitéer” och “Atomoi archai och atoma stoicheia”. Vi såg ovan att när kvalitéer tillkommer atomerna så förfrämligas dessa från atombegreppet. Det gäller följaktligen att dessa kvalitéer är tillfälliga bestämningar så att atomerna skiljer sig till sin gestalt, men inte till väsen. Ovan sa vi även att dessa kvalitéer är bestämda som negerade, vi får nu tillfälle att återvända till detta. Att det förhåller sig så att atomernas kvalitéer är negerade är den nödvändiga följden av att atomen då den tillskrivs kvalitéer inte kan bestå som blott begrepp. Vi säger därför att atomen som begrepp negeras och att de atomerna som innehar kvalitéer därmed är förfrämligade från sitt väsen. Kvalitéerna som atomerna tillskrivs är: storlek, gestalt och vikt, i den ordningen (DD, s.55–56/42–43). Dessa kvalitéer, då de är bestämda, kan bara kombineras på en begränsad mängd sätt. Men *kvantiteten* atomer av en given gestalt är obegränsad. Här finner vi att Marx använder Hegels uppdelning mellan den bra och dåliga oändligheten där den tidigare är den som hör till kvalitéer och den dåliga kvantiteter. Kort kan vi säga att den dåliga oändligheten

³⁵ “when I relate myself to myself as to something which is directly another, then my relationship is a material one.”

³⁶ “Inasmuch as the world is created, as the atom refers itself to itself, that is, to another atom, [...] In sensuous imagination, the atom can refer itself only to the atom, each of the atoms swerving away from the straight line.”

är den som representeras av formeln $n+1$ så att det är ett oändligt räknande. Mot denna dåliga står den goda oändligheten som Marx finner i läran om atomernas kvalitéter. Då atomerna tillskrivs kvalitéter finner Marx att det ändliga och det oändliga förenas i atombegreppet som blir den konkreta materiens substans genom att atomen som tillskrivs kvalitéter upphäver sitt begrepp och ställs i förhållande till de andra atomerna. Att atomerna inte skiljer sig oändligt i form beror vidare på att de i så fall inte hade förhållit sig till varandra som samma art utan som abstrakt individualitet som "identisk-till-sig-självt och därför formlös. Skillnaderna i atomernas form är därför visserligen obestämbara, men de är inte absolut oändliga. Det är snarare ett bestämt och ändligt antal former som skiljer atomerna åt" (DD, s.56/42–43).³⁷ Vi ser här att det är i och genom att atomerna skiljer sig från varandra och förfrämligas från sitt begrepp som det materiella förhållandet kan upprättas. Att så är fallet gör Marx explicit då han säger att läran om kvalitéterna "leder oss till samma resultat som betraktandet av böjelsen, nämligen att Epikuros objektifierade motsättningen i atombegreppet mellan väsen och existens" (DD, s.55/44).³⁸ Men om man antar atomernas kvalitéter som obegränsade skulle man alltså behöva anta dem som av två olika arter. Där den ena är princip och den andra substans. Detta beskriver Marx i kapitlet "Atomoi archai och atoma stoicheia" då han går i polemik med en tidigare uttolkare som menar att Epikuros skulle anta två olika arter av atomer. Marx vägrar erkänna denna skillnad i art. Marx menar i stället att de är "två olika bestämningar av samma art" (DD, s.60/45).³⁹ Dessa bestämningar är då *Atomoi archai*, atomens princip, och *atoma stoicheia*, atomen som substans. Anledningen till att vissa vill göra dessa till skilda arter beror på påståendet att man inte kan applicera kvalitéter på en princip utan bara på substans. Detta efter Aristoteles där förändring i form bara tillkommer substans. Men Marx menar att en sådan uppdelning, den mellan atomen som princip och substans, inte hade syftat till något annat än att låta atomens begrepp bestå (DD, s.61/46–47). Det vi såg ovan, att atomen förfrämligas från sitt begrepp är vad som tillåter den att upprätta det materiella förhållandet och vidare den empiriska naturen. Detta är vad Marx beskriver när han säger att "atomen [som begrepp] kan aldrig stiga in i framträdelsens ljus, utan sjunker ner till dess materiella bas då den träder in i den" (DD, s.62/47).⁴⁰ Härav följer att

³⁷ "Abstract individuality is abstract identity-to-itself and therefore without shape. The differences in the shape of the atoms cannot, therefore, be determined, although they are not absolutely infinite. It is rather by a definite and finite number of shapes that the atoms are differentiated from one another."

³⁸ "leads us therefore to the same result as the consideration of the declination, namely, that Epicurus objectifies the contradiction in the concept of the atom between essence and existence."

³⁹ "different determinations of one and the same kind."

⁴⁰ "the atom does not enter into the daylight of appearance or it sinks down to the material basis when it does enter it."

"framträdelsevärlden kan bara träda fram från atomen som är fulländad och förfrämligad från sitt begrepp" (DD, s.63/48).⁴¹ I övergången från vad vi såg i uppsatsens tidigare avsnitt där materien etablerats positivt genom fallet och böjelsens motsatta rörelser, alltså repulsionen, sker en kvalitativ förändring då materien sinnliggörs. Den ömsar då alla de metafysiska postulat som använts för att bevisa dess oberoende existens och, som vi såg ovan, "sjunker ner till dess[verklighetens] materiella bas då den träder in i den [ljusa dagen]" (DD, s.62/47).⁴² Alltså är det inte atomerna i sig som träder in i dagens ljus då de tillskrivs kvalitéer, de sjunker rättare sagt undan. Det är därför just de *materiella förhållandena* som utgör den konkreta verkligheten. I det som följer visar Marx vad som tillkommer den materialism som insisterar på en inneboende dialektik i den sinnliga materien. Alltså följer en vederläggning av den dialektiska materialismen, detta genom läran om meteorerna.

Vi nämnde ovan kort hur Marx använder herre-slav-dialektiken i sin diskussion om hur atomerna uppnår självmedvetandet i repulsionen. Vi ska nu dra ut konsekvenserna av detta för Marx. Här är det motiverat att citera det relevanta avsnittet i sin helhet.

[D]en omedelbart existerande individualiteten förverkligas först i sin begreppsliga form, i den mån den hänför sig till något annat så som den själv är, även om det andra står emot den i form av omedelbar existens. Således slutar människan att vara en naturprodukt först när det andra, som hon förhåller sig till, inte är en annan existens utan själv är en individuell människa, även om detta ännu inte är anden. Men för att människan som människa ska bli sitt eget verkliga objekt måste hon krossa sin relativa tillvaro, makten som begäret och den rena naturen inom sig. *Repulsion är den första formen av självmedvetandet*; den motsvarar därför självmedvetandet som uppfattar sig själv som något omedelbart, abstrakt och individuellt (DD, s.52/38–39).⁴³

⁴¹ "the world of appearance can only emerge from the atom which is complete and alienated from its concept"

⁴² "it sinks down to the material basis when it does enter it."

⁴³ "[T]he immediately existing individuality is only realised conceptually, inasmuch as it relates to something else which actually is itself—even when the other thing confronts it in the form of immediate existence. Thus man ceases to be a product of nature only when the other being to which he relates himself is not a different existence but is itself an individual human being, even if it is not yet the mind [Geist]. But for man as man to become his own real object, he must have crushed within himself his relative being, the power of desire and of mere nature. Repulsion is the first form of self-consciousness, it corresponds therefore to that self-consciousness which conceives itself as immediate-being, as abstractly individual."

Som sagt är detta mycket nära Hegels framläggning av självmedvetandets utveckling i herre-slav-dialektiken. Herre-slav-dialektiken kan förstås som en process varigenom människan kommer till insikt om sig själv genom att relateras till den andra människan. Detta förhållande är definierat av att den andra människan är något hon kan utföra arbete på och varav hon kan utsättas för arbete. I detta måste hon erkänna den andra människans vara och därmed upphäva sitt tidigare förhållande till sig själv, detta som ett rent teoretiskt förhållande. I det teoretiska förhållandets ställe etablerar hon ett *praktisk förhållande*, alltså, efter Marx, *ett materiellt förhållande* (DD, s.52/39). Det viktigaste för våra syften är att detta förhållande är ett asymmetriskt förhållande så parterna blir varse sig själva genom kampen med den andre fast på olika sätt. Herren som får erkännandet av slaven har ett förmedlat självmedvetande, han är alltså osjälvständig. Slaven har dock fått sitt självmedvetande i att han ställts inför döden, alltså vänts mot sin egen förgänglighet, medvetandets negation. I egenskap av att ställas inför döden förhåller slaven sig nu direkt till tingen, som ett materiellt förhållande. I detta citat har Marx direkt liknat denna process hos människan med atomernas rörelse från fallet som är den relativa tillvaron av herren som negeras i böjelsen. Böjelsen, det som gör motstånd, kampen till döden. Således blir repulsionen det omedelbara självmedvetandet för slaven. Men här ännu som abstrakt och individuellt. Det blir först konkret universellt i meteorerna. Marx föreställer här en bred applicering av repulsionen på mänskliga angelägenheter. Denna korrelation är vad Marx syftar på då han säger att “[i] den politiska domänen finns *fördraget* [*Verträge*], [och] i den sociala *vänskapen*” (DD, s.53/40).⁴⁴

Kapitlet om meteorerna är det sista ur avhandlingen och det behandlar Demokritos och Epikuros respektive läror om himlakropparna. Detta kapitel är emellertid det ur avhandlingen där alla tidigare resonemang förs samman. Som följd är Marx diskussion här tätare än i någon tidigare avdelning och följdriktigt blir tolkningen av detta kapitel mycket mödosam. Vidare råder det i vad som är skrivet om avhandlingen stor oenighet om vad Marx vill åt med denna avdelning; därför kommer jag att etablera min analys jämte McIvor och Christoph Schuringas respektive läsningar. McIvor betonar i sin artikel att det som gör meteorerna så problematiska för Epikuros är just att man här erbjuds överstiga motsättningen i den atomistiska filosofin.⁴⁵ Men här viker Epikuros undan. Han kan inte försona motsättningen. Marx poängterar att Epikuros introducerar en ny princip då han talar om meteorerna, att han introducerar en flerfaldig förklaringsmodell. Att varje förklaring är lika

⁴⁴ “[i]n the political domain there is the covenant, in the social domain friendship, which is praised as the highest good”

⁴⁵ McIvor. “Young Marx and German Idealism” (2008), s. 408.

adekvat för att förklara meteorerna (*DD*, s.68/53). Epikuros menar att då man applicerar blott en förklaring för meteorerna så måste de, i egenskap av eviga och oförstörbara, tillskrivas en gudomlig verklighet. Vidare menar Epikuros att en sådan förklaring ger upphov till förvirring i människan och bör därför undvikas (*DD*, s.67/52). Detta då meteorerna, till skillnad från atomerna, tillåter form och materia att sammanfalla. Atomerna är, som vi sett ovan, internt motstridiga då det bara är atomerna som förfrämligade från atombegreppet som görs sinnliga i repulsionen. Atomerna förfrämligas från sitt begrepp just då de tillskrivs kvalitativa bestämmelser. Vad Marx identifierat under hela avhandlingens gång som en kamp mellan form och materia. Marx beskriver överhuvud att det förhåller sig så att “[m]ateria, då det har åtagit sig själv individualitet, vilket är fallet i himlakropparna, *har upphört vara abstrakt individualitet; den [materien] har blivit konkret individualitet, universalitet*” (*DD*, s.71/56).⁴⁶ Att himlakropparna är konkret individualitet betyder här inte mer än att de är atomerna som gjorts verkliga (*DD*, s.70/55). Meteorerna har vidare låtit oss finna självmedvetande i sinnlig materia då det abstrakta självmedvetandet vi fann i atomerna, i meteorerna “slutar vara bejakandet av abstrakt självmedvetande” (*DD*, s.71/56).⁴⁷ Här säger Marx att det självmedvetande som etableras i meteorerna genomgående kämpade mot atomen som abstrakt materia (*DD*, s.71/56). Det är vidare i läran om meteorerna, då man inte som Epikuros viker undan för slutsatsen, finner en första glimt av vad vi i nästa avsnitt kommer att behandla som en förhållandenas ontologi. Här vänder vi oss till Christoph Schuringa som säger att “självmedvetandets individualitet och de materiella atomernas individualitet är en spegel av varandra: i vardera, kräver individualitet ömsesidigt beroende”⁴⁸ Meteorerna, vad Schuringa kallar de materiella atomerna, är då förstådda som fria eftersom deras “enda aktivitet är rörelse, och, såsom separerade av tomrum, böjer de av från den rätta linjen, och skapar ett system av repulsion attraktion samtidigt som de bibehåller sig själva som självständiga” (*DD*, s. 70/55).⁴⁹ De är alltså inte bara atomerna som gjorts verkliga utan också atomerna som gjorts till fri, självständig, materia. Men Epikuros misslyckas här. Och här blir det åter angeläget att ta upp Hegels läsning av Epikuros. Att Epikuros bara återupprepar Demokritos misslyckande. Marx sluter sig här till denna förståelse men på omväg. Marx har

⁴⁶ “Matter, having received into itself individuality, form, as is the case with the heavenly bodies, has ceased to be abstract individuality; it has become concrete individuality, universality.”

⁴⁷ “ceases to be affirmation of abstract self-consciousness”

⁴⁸ Schuringa. “Thought and Reality in Marx's Early Writings on Ancient Philosophy.” (2022), s. 1526. “The individuality of self-consciousness and the individuality of material atoms are a mirror of each other: in each, individuality requires interdependence.”

⁴⁹ “Their only action is motion, and, separated by empty space, they swerve from the straight line, and form a system of repulsion and attraction while at the same time preserving their own independence”

visat att Epikuros misslyckas med att dra sin princip till den högsta formen men att detta mycket väl går att göra. Han visar att meteorerna är materia och form som försonade. På så vis kommer Marx till en ontologi som förutsätter den fria individen som nödvändigtvis är i ett förhållande, alltså ett materiellt förhållande. Detta mot Epikuros som ger upphov till en abstrakt individualitet men som aldrig förverkligas. Epikuros är, precis som Feuerbach, fast i den åskådande materialismen.

Här ser vi också hur felriktad DeLandas kritik mot Marx i frågan om ontologi var då Marx bestrider att materien i sig skulle vara inneboende dialektisk. Vi har redan nu i Marx behandling av meteorerna glimtat vad Étienne Balibar beskrivit som förhållandenas ontologi. I avsnittet som följer utvecklar vi detta resonemang: att Marx redan i avhandlingen syftar till en förhållandenas ontologi.

3.3 Förhållandenas ontologi i Marx avhandling

3.3.1 Det materiella väsendet

I boken *La Philosophie de Marx* etablerar Balibar en läsning av Marx kritik och förståelse av frågan om människans väsen eller natur. Detta utgör för Balibar ytterst en diskussion om förhållandet mellan individ och dess genus, dess art.⁵⁰ Balibar utvecklar i varje fall denna ontologi vid två distinkta tillfällen. Först, i bokens andra kapitel. I denna del går Balibar genom flera av Marx verk i en relativt öppen diskussion där han vid sidan av en ontologi bestående av förhållanden importerar begreppet transindividualitet i Marx verk. Den andra diskussionen om förhållandenas ontologi förekommer i efterordet till den andra upplagan av *La Philosophie de Marx*. Här för Balibar en mycket tät diskussion som kretsar kring Marx *Teser om Feuerbach* och då speciellt den sjätte tesen. Vi rättfärdigas därför i att citera denna fullständiga tes .

⁵⁰ Det uppstår här vissa svårigheter i översättningen. Balibar hänvisar till Marx bruk av "Verhältnis" och "Beziehung" som båda uttrycker förhållanden av olika slag. Det tidigare kommer närmare svenskans "förhållande", den senare "relation". Relationer talar vi främst om som en underart av förhållanden som är jämförande och subjektiva och förutsätter det mer allmänna förhållandet. När vi läser Marx på svenska talar vi, som känt, främst om förhållanden när det gäller objektiva företeelser, till exempel produktionsförhållanden, bytesförhållanden och materiella förhållanden. Ovan har vi sett att Marx håller sig till samma mönster då han diskuterar atomernas rörelse och repulsion. Därav översätter vi Balibars begrepp till "förhållandenas ontologi". Förhållande innesluter vidare reciprocitet vilket är en viktig poäng för Balibar. Här kan vi, som Marx gör i engelskan, i svenskan markera en tendens till "att beteckna det konkreta tinget germanskt och det abstrakta romantiskt" och därigenom sluta oss till att "förhållandena" är den mer adekvata översättningen. (Karl Marx, *Kapitalet: Kapitalets produktionsprocess*, övers. Ivan Bohman, (Lund: Arkiv Förlag, 2018), s.32n4.)

Feuerbach upplöser det religiösa väsendet i det *mänskliga* väsendet. Men det mänskliga väsendet är inte något abstrakt som den enskilda individen hyser inom sig. I verkligheten är detta summan av de samhälleliga förhållandena [gesellschaftlichen Verhältnisse].

Feuerbach som inte kritiserar detta verkliga väsen, tvingas därför:

1. att abstrahera från det historiska förloppet, att bestämma det religiösa sinnet för sig och att förutsätta en *abstrakt* — isolerad — *mänsklig individ*.
2. att därmed fatta väsendet endast som »art«, som ett inre, stumt, *de många individerna naturligt förenade* allmänbegrepp.⁵¹

Balibar lägger mycket vikt på att Marx skriver att det mänskliga väsendet är “summan av” de samhälleliga förhållandena. Detta beror på att vad som på svenska blir: “summan”, i Marx tyska, eller rättare sagt franska, är “das ensemble”. Balibar menar att Marx väljer detta låneord eftersom det går mot vad som skulle vara nära till hands i det hegelska bruket av “die Ganze”, “det hela”, och att det därför skulle utgöra ett brott att beskriva de samhälleliga förhållandena som en “ensemble”. Resonemanget landar i att vi förstår denna *ensemble* som ett nätverk individuella relationer i en heterogen mångfald där relationerna endast bestäms av öppenhet och ständig föränderlighet. Det föränderliga förhållandet är vidare det som upprätthåller människans väsen, då inte som en stabil identitet utan ett praktiskt och föränderligt förverkligande.⁵² Balibar ger oss nu två alternativa läsningar av “de samhälleliga förhållandena”, den första, som presenterats ovan, etablerar en social ontologi och en antropologi. Denna tar betydelsen av förhållanden bestämt som att “förhållande” och “praxis” sammanfaller. Den andra läsningen tar emellertid de samhälleliga förhållandena som att Marx förebådar sin senare historiska materialisms klasskamp.⁵³ Det går att hävda att Balibar här postulerar en falsk motsättning som vi kan överbrygga med hjälp av avhandlingen då denna visar att Marx tänkande varken behöver vara deterministisk eller generisk i sitt upprättande av förhållandenas ontologiska status.

Med förhållandenas ontologi, och vidare alla *Teserna om Feuerbach*, menar Balibar att Marx vill överbrygga det glapp som utgörs av uppdelningen mellan idealism och vad Marx kallar för den “gamla materialismen”. I den första tesen identifierar Marx båda dessa

⁵¹ Karl Marx, “Tesar om Feuerbach”, i *Texter i urval*, övers. Sven-Eric Liedman, red. S. E. Liedman, B. Linnell. (Stockholm: Ordfront Förlag, 2003), s.119. (min kursivering)

⁵² Étienne Balibar, *The Philosophy of Marx*, övers. Gregory Elliott, 2 vols. (London: Verso Books, 2017), s.147–148

⁵³ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.140.

tendensers svagheter då han säger att den gamla materialismen bara förstår materien som passiv och objektiv mot idealismen som emellertid förstår aktivitet och subjektivitet men då bara som en abstrakt företeelse.⁵⁴ För Marx utgör dessa blott två olika former av idealism, den tidigare är blott en beslöjad version av den senare då materia tar formen av ande. De båda ämnar bara representera världens ordning mot dess rörelse. Härtill finner Marx idealismens två huvudbegrepp: representation och subjektivitet. Det tidigare begreppet, representation, syftar till att upprätta en skepsis mot världen och separera subjektet från världen genom att beskriva hennes förhållande till världen som en abstraktion. Härav framstår världen som alienerad för subjektet. Det senare begreppet, subjektivitet, förstår Marx som den aktiva sidan av idealismen. Här menar Balibar att man bör förstå det som att Marx vill ta sig an den idealistiska uppfattningen av medvetande, eller subjektivitet, och appropriera detta för att visa att medvetandet endast upprättas i det praktiska förhållandet mellan människor.⁵⁵ Här förstår vi subjektivitet eller medvetande som en princip varigenom den yttre världen omvandlas i relation till subjektet, härav medvetande, det rör sig inte om det hypostaserade subjektet som uppkommer då det förenas med representation. Det hypostaserade subjekt är riktigt ställt en illusorisk enhet. I och med att "medvetande" inordnas i den materialism som etableras i teserna blir subjektiviteten det varigenom vi förstår Marx "materiella förhållanden" som upprättas i avhandlingen som de många atomernas repulsion och som fulländas i meteorerna. Erinra att Marx genomgående i avhandlingen beskriver atomernas rörelser i termer av medvetande och att sättet atomerna ställs inför varandra i samma termer som Hegel beskriver herre-slav-förhållandet. Det är i diskussionen om just detta avsnitt ur *Andens fenomenologi* som begreppet transindividualitet introduceras av Balibar. Transindividualitet tjänar Balibar till att förstå människans subjektivitet "inte som det som är idéellt 'inom' varje individ (i form av en substans) eller vad som är utanför och skulle tjäna till att klassificera den [individen], utan det som existerar mellan individerna, på grund av deras mångfaldiga interaktioner."⁵⁶ Transindividualitet tjänar alltså till att etablera människans väsen som ett förhållande. Denna *ensemble*, som synliggörs i citatet ovan, kan nu liknas vid hur Marx beskriver atomens övergång från abstrakt individuell i böjelsen, alltså som "ren form", till konkret materiell i förhållandet till de andra atomerna i repulsionen, som den första formen av självmedvetande förhåller sig det materiella förhållandet (*DD*, s.48/36 och s.52/39). Det är också först i

⁵⁴ Marx, "Tesar om Feuerbach", i *Texter*, (2003), s.117.

⁵⁵ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.23–25.

⁵⁶ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.32. "Non pas ce qui est idéalement « dans » chaque individu (comme une forme ou une substance) ou ce qui servirait, de l'extérieur, à le classer, mais ce qui existe entre les individus, du fait de leurs multiples interactions."

repulsionen som det verkliga förhållandet blir till, men inte heller här är det atomer som sinnliggörs. Marx beskriver hur atomerna sjunker undan för att låta den konkreta naturen träda fram. Marx menar då att detta kännetecknar ett materiellt förhållande. Det utgör det materiella i egenskap av förhållande. Nödvändigtvis kan vi inte stanna här i vår förståelse av vad Marx och Balibar vill åt med förhållanden. Förhållandena är inte bestämda att vara på ett visst sätt utan omformas oavslåligt, om så inte vore fallet hade vi blott återetablerat fallets determinism. Detta är vad Marx säger i relation till böjelsen som obestämd rörelse. Förhållandet är för Balibar en process, och vidare, en process som “etablerar en fullständig reciprocitet mellan dessa två poler som inte kan existera oberoende av varandra och som därför är, var för sig, rena abstraktioner, men båda nödvändiga [abstraktioner] för att tänka relationen eller förhållandet (*Verhältnis*).”⁵⁷ Här blir den förhållandenas ontologi som Balibar föreslår inte längre blott en fråga om människans väsen utan här avslöjas det att tänka förhållanden som konstitutiva för verklig upprättelse genomsyrar hela Marx filosofiska företag. Nu ska vi akta oss från att ta detta påstående för långt. Vi kan ännu inte dra detta hela vägen till den “verkliga rörelsen” som utgör kommunismen, fastän det är nära till hands. För att komma dit måste vi först gå till frågan om hur vi ska förstå den individualitet utan förhållandet, alltså den abstrakta individualiteten och den liberala individualismen. Detta utifrån avhandlingen såväl som Balibars bok.

3.3.2 Kommunismens möjlighet eller nödvändighet

Vi tar här som utgångspunkt vad Balibar säger om det borgerliga samhällets individbegrepp. Utmärkande för borgerlig individualitet är att privata individer står i antagonistiska förhållanden som ägare då vi förstår egendomen ensidigt. I egenskap av ägare av privat egendom blir deras individualitet absolut vilket omöjliggör, eller åtminstone begränsar, andra former av umgänge.⁵⁸ Umgänge förstås här som en form av ömsesidig förbindelse som inte bara är social utan även ekonomisk. Umgångets omöjlighet, individens rätt till egendom, är grunden för vad vi kallar det borgerliga samhället.⁵⁹ Det förhåller sig alltså här på samma sätt

⁵⁷ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.32. “une complète réciprocité entre ces deux pôles, qui ne peuvent exister l’un sans l’autre et ne sont donc, chacun pour son compte, que des abstractions, mais qui sont l’un et l’autre nécessaires à la pensée du rapport ou de la relation (*Verhältnis*).”

⁵⁸ Marx använder verbet “Verkehr” som på engelska översätts till “intercourse” och på franska till “commerce”. Sven-Eric Liedman översätter det till “kommunikation” men det skulle kunna översättas på en rad olika sätt. Det svenska språket saknar emellertid ett ord som fångar både den ekonomiska och sociala aspekten som Marx vill åt med sitt ordval. Jag har valt umgänge för att det passar bättre i detta sammanhang då vi trycker på ömsesidigheten och kommunikation kan förstås ensidigt.

⁵⁹ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.37–38.

som hos atomerna att då människan tillskrivs egendom, taget som kvalitéer, så alieneras hon från sitt väsen, här som artväsen. I *Parismanuskripten* beskrivs denna alienation som “att människan alienerats från sitt artväsen, [betyder inte mer än] att en människa alienerats från den andra liksom varje människa alienerats från det mänskliga väsendet.”⁶⁰ Här kommer frågan om proletariatet till ytan som en egendomslös klass. Egendomslös tagen i dubbel betydelse som avskalad av alla kvalitéer och egenskaper men även som klassen som inte äger någon privat egendom. Vi kan så klart inte ta detta för att proletären står i ett direkt förhållande med det mänskliga artväsendet, ett sådant påstående hade varit obegripligt. Men det är då i egenskap av varuproducent som proletären kan appropriera denna utveckling som hennes egen utveckling och själverkännande. Det är alltså i hennes produktion av bytesvärden som även proletären blir fullständigt utbytbar. Hon förstås blott som kvantitativt bestämd som den “*vile multitude*” som Adolphe Thiers betecknade Pariskommunens proletärer.⁶¹ Den individuella proletären träder alltså aldrig fram ur den “*låga massan*”, hon sjunker alltid undan på samma sätt som atomen sjunker ner till verklighetens materiella bas (DD, s.62/47). Det är nu förhållandena arbetarna emellan som utgör deras verklighet. Här förhåller det sig likadant som för atomerna i fallet då “böjelsen är det något i atomens bröst som förmår kämpa mot och motstå [kapitalet]” (DD, s.49/36).⁶² Motståndet blir här den utmärkande egenskapen för proletariatet. Precis som meteorerna är materia gjord konkret universellt är, enligt Balibar, proletariatet den “universella klass” som är immanent i kapitalismen, som har skapats av den.⁶³

Hitintills har vi bara behandlat Epikuros ontologi såsom Marx framlagt den i avhandlingen, som abstrakt individuell försigvara. Nu överger Marx i det sista avsnittet av avhandlingen Epikuros framställning av meteorerna och antar i stället en egen förståelse av dessa, det är till Marx meteorer vi vänder oss till i vad som följer. Här kan man erinra sig Marx beskrivning av meteorerna som “[m]ateria, då det har åtagit sig själv individualitet, vilket är fallet i himlakropparna, *har upphört vara abstrakt individualitet; den [materien] har blivit konkret individualitet, universalitet*” (DD, s.71/56).⁶⁴ Då finner vi i läran av meteorerna materia som antagit samma position som proletariatet gör i den förståelse av artväsendet som

⁶⁰ Karl Marx, *De ekonomisk-filosofiska manuskripten*, i *Texter i urval*, övers. Sven-Eric Liedman, red. S. E. Liedman, B. Linnell. (Stockholm: Ordfront Förlag, 2003), s.66.

⁶¹ Karl Marx, "Pariskommunen", i *Texter i urval*, övers. Sven-Eric Liedman, red. S-E. Liedman, B. Linnell, (Stockholm: Ordfront Förlag, 2003), s.402, 418–419.

⁶² “the declination is that something in its breast that can fight back and resist.”

⁶³ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.40.

⁶⁴ “Matter, having received into itself individuality, form, as is the case with the heavenly bodies, has ceased to be abstract individuality; it has become concrete individuality, universality.”

Balibar redogör för. De båda framställs här som den punkten där systemets motsättningar upphävs. Där Epikuros atomism här dragits med motsättningen mellan form och materia så förenas dessa i meteorerna så att materien själv har åtagit form (DD, s.71/55). Han beskriver det som att denna högre form av självmedvetande, det konkreta självmedvetandet, är beroende av att materien har tillskrivits den individualitet som går förbi försigvaran och kan relatera till en andra så som fri individ. På så vis blir självmedvetande i meteorerna inte den abstrakta individualitet som var atomernas utan den konkreta individualiteten. Då blir också det egna självmedvetandet beroende av den andra så meteorerna konstitueras som, och detta citeras också av Balibar, "var och ens fria utveckling är förutsättningen för allas fria utveckling."⁶⁵ Vi ser nu att precis på samma sätt tycks det förhålla sig i klassamhällets historia, alltså klasskampens historia, som i läran om meteorerna att dess inre motsättningar går att upphäva men att detta inte sker av nödvändighet. Detta såg vi som tydligast i avhandlingen då Marx säger just det att för Epikuros är "abstrakt-individuellt självmedvetande uppställt som en absolut princip" (DD, s.72/57).⁶⁶ Läran om meteorerna producerar bara möjligheten för motsättningarnas försoning, på samma vis producerar kapitalismen proletariatet. Proletariatet är då inte historiskt förutbestämd att upphäva det nuvarande tillståndet, precis som Epikuros avböjer att upphäva sitt systems motsättningar kan kapitalismens motsättningar likväl bestå.

Här måste vi återintroducera diskussionen om huruvida Marx dialektik bjuder in för en deterministisk eller teleologisk förståelse av historien. Denna tolkning av Marx menar att han placerar det kommunistiska produktionssättet som ett *telos*, något utanför historien. I förhållande till detta telos skulle hela den hittillsvarande mänskliga historien förstås som en utveckling till detta tillstånd, kommunismen vidare som ett försonande av samhällets motsättningar. Balibar behandlar denna fråga i det fjärde kapitlet under titeln "Time and Power" som en diskussion om "de sociala förhållandenas historicitet" uttryckligen bundna till det mänskliga väsendets historicitet som vi behandlade i avsnittet ovan.⁶⁷ Balibar vill i detta kapitel redogöra för huruvida vi bör förstå Marx filosofi som en framstegstro, en filosofi som ser tiden som linjär, som tilltagande utveckling mot kommunismen. Till detta syfte ställer Balibar genomgående Marx som antagonistisk till marxismen.⁶⁸ Den senare representerar för honom just en dialektisk version av det determinerade framstegets tanke som han menar

⁶⁵ Karl Marx, Friedrich Engels, *Det kommunistiska manifestet*, övers. Per-Olof Mattsson, (Stockholm: Bokförlaget Röda rummet, 2017), s.27.

⁶⁶ "abstract-individual self-consciousness is posited as an absolute principle"

⁶⁷ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.80.

⁶⁸ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.89–90.

präglat socialismen alltsedan saintsimonismen.⁶⁹ Balibar angriper samma *linjära* utvecklingskedja som Delanda gjort ovan, den som föreställer sig att historien går från lägre produktionssätt (asiatiska, feodalistiska) till högre (kapitalism, kommunism), som en slags fatalism. Balibar inför här klasskampen som en princip som bryter ödet. (Av samma nödvändighet som böjelsen bryter fallet i Epikuros atomism alltså som kontingent nödvändighet.) Detta är en väsentlig poäng för Balibar, även om han inte gör det uttryckligt, då det är här vi kan återföra det relationellt och historiskt bestämda mänskliga väsendet på Marx historieskrivning som sådan. Klasskamp gör då ett inbrott i historien som ett praktiskt och konkret exempel vilket tjänar Balibar då han hävdar att “det som gäller för medvetandets stadier i Hegel gäller även för produktionssätten hos Marx.”⁷⁰ I ljus av Hegels historiefilosofi utgör Epikuros själv beviset på att ett steg tillbaka i medvetandets utveckling är lika tänkbart som ett steg tillbaka i denna annars enkelriktade utveckling. Då finner vi att Marx historiefilosofi inte alls går framåt genom proletariats livsstyrka eller på grund av att borgarklassen skulle vara livsoduglig utan som en tendens, som en process, där proletariats nederlag är en förutsättning för att kommunismen skulle kunna etableras.⁷¹ Marx är tydlig på denna punkt i sitt tal som följde på Pariskommunens nederlag. Då gäller det att kommunismens möjlighet består i att proletariats “måste genomgå långa strider, en hel serie historiska processer, varigenom *människorna* likaväl som *omständigheterna* helt och hållet kommer att *förvandlas*.”⁷² Här finner vi uttryckligen i Marx egna verk förutsättningen för vad Balibar kommer till när han för in denna diskussion i den om historicitet, alltså åter tanken att människans historia skulle nå ett slut i en idé. Vidare förstår Balibar det som att all tidigare historia skulle förstås i ljus av denna *idé*s realisering *post hoc*. För Marx blir då det att motsättningen som driver historien inte längre är på nivå av *idé* utan som *praxis*, som verklig motsättning fundamental.⁷³ Historien som nu ställs på materialistisk grund, immanent producerad snarare än teleologiskt driven, kan redan skådas i den kända formuleringen ur *Den tyska ideologin* som vi knappt kunde urskilja i det förra kapitlet, då Marx skriver att “Kommunismen är för oss inte ett *tillstånd* som ska uppnås, inte ett *ideal*, efter vilket verkligheten skall inrätta sig. Det vi kallar kommunism är den *verkliga* rörelsen som

⁶⁹ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.85.

⁷⁰ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.96. “what goes for the forms of consciousness in Hegel also applies to the mode of production in Marx.”

⁷¹ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.99–100.

⁷² Marx, "Pariskommunen", i *Texter i urval*, (2003), s.410.

⁷³ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.102.

upphäver det nuvarande tillståndet.”⁷⁴ Processen blir i Marx tänkande dialektikens främsta begrepp vid sidan av rörelse och tendens, inte framsteg eller utveckling som så ofta görs gällande. Detta är också vad som utgör dess originalitet, att den förhåller sig till det materiellas motsättningar som verkliga och inte som ett sken eller framträdelse och därför inte heller som representation.⁷⁵

4. Avslutande diskussion

Marx för i sin doktorsavhandling en argumentation där han gör en dialektisk utläggning av den epikureiska atomismen som följer samma kategorier för medvetandet som den Hegel utvecklar i sin filosofi. Marx exemplifierar detta genomgående med herre-slav-dialektiken som tematiskt inslag. Hela Marx argumentation utgår från fallet och böjelsen som en logisk förutsättning för den sinnliga naturens framträdande i repulsionen. Denna utveckling förutsätter då böjelsen som en kontingent men nödvändig princip i den epikureiska atomismen. Att dessa steg bör förstås som logiska trots atomernas förutsatta rörelse och rumslighet menar jag beror på Marx intresse för Trendelenburgs kritik av Hegel som att han förutsätter åskådandet av rörelse och följdriktigt utvecklar sin dialektik utifrån verkliga motsättningar snarare än logiska motsägelser. Marx anammar denna kritik men vänder sig mot Trendelenburgs slutsats att detta skulle vara förödande för dialektik som sådant. Marx utvecklar, och detta såg vi blott komma till uttryck i samband med Balibar, sin dialektik just på dessa verkliga motsättningar och på så vis redan i avhandlingen på basis av materien själv men då bara såtillvida denna är tillgänglig för förnuftet. I sin senare filosofi ser vi emellertid att Marx behandlar dialektiken som materialistisk men nu på nivån av praxis. Avhandlingens argumentation leder vidare från fallet och böjelsen, genom repulsionen, till kapitlet om meteorerna. Detta kapitel utgör den punkt vid vilken Marx bryter med Epikuros då den senare inte lyckas försona motsättningarna i den atomistiska läran. Specifikt såtillvida atomismen inte förmår etablera förhållandena mellan meteorerna i egenskap av förverkligad, konkret, materia. Alltså förmår Epikuros inte göra meteorernas individualitet till grund för deras universalitet som ömsesidigt beroende uttryck av materien. Vi ser här parallellerna till Balibars återgivning av det vi kallar “förhållandenas ontologi” där den individuella människans förhållande till det mänskliga väsendet utgörs av den heterogena anhopningen

⁷⁴ Karl Marx, Friedrich Engels, *Den Tyska Ideologin*, i *Människans frigörelse*. övers. Sven-Eric Liedman, (Göteborg: Bokförlaget Daidalos, 1995), s.150. (anpassad översättning) I originalöversättning blir “die wirkliche Bewegung”, “den verkliga utvecklingen”

⁷⁵ Balibar, *Philosophy of Marx*, (2017), s.103.

mänskliga relationer som historiskt bestämd snarare än en transcendent princip. Allt detta kan slutligen användas för att besvara de invändningar som Delanda för mot Marx filosofi, både på nivå av ontologi och historieskrivning. I fråga om ontologi krävde Delanda en objektiv syntes för materien som inte vilade på en idealistisk uppfattning som skulle innebära att den hegelska dialektiken appliceras på materia. Vidare utgick Delandas kritik av Marx historieskrivning från att denna hade en teleologiskt framstegstanke där produktionssätten skulle följa på varandra deterministiskt. Vi upptäckte i avhandlingen att Marx motsätter sig att materien som sådan skulle vara dialektisk utan att den blott etableras dialektiskt innan det att den görs till konkret materia. Det hela genomsyrar nu Marx uppfattning av historien som process snarare än framsteg, som rörelse. Detta utifrån att Marx redan i avhandlingen introducerar böjelsen som det “i atomens bröst som förmår kämpa mot och motstå [ödet]” (*DD*, s.49/36).⁷⁶ Och vidare i sin senare filosofi förstår Marx hur människan bestäms historiskt och formas genom klasskampen praktiskt just genom proletariatets nederlag. Här ser vi att historiens rörelse inte är bestämd att gå i en specifik riktning eller mot ett bestämt ändamål. Detta är varför kommunismen för Marx är just en rörelse som inte har någon annan föresats än att upphäva det nuvarande tillståndet.

⁷⁶ “in its [the atom’s] breast that can fight back and resist.”

5. Litteraturlista

Balibar, Étienne, *The Philosophy of Marx*, övers. Gregory Elliott, 2 vols. (London: Verso Books, 2017)

Barbour, Charles. "‘Last of the Schoolmen’: The Young Marx, Latin Culture, and the Doctoral Dissertation." *The European legacy, toward new paradigms* 28, no. 1 (2023), s. 44–64.

Barbour, Charles "The Logic Question: Marx, Trendelenburg, and the Critique of Hegel." *Historical materialism : research in critical Marxist theory* vol. 32, no. 3 (2024) s. 252–81.

DeLanda, Manuel *A Thousand Years of Nonlinear History*, (New York: Swerve editions, 2000)

DeLanda, Manuel "Deleuze, Materialism and Politics", i *Deleuze and Politics*, Red. I. Buchanan, N. Thoburn, (Edinburgh: Edinburgh university press, 2008)

Marx, Karl "Brev till redaktion för otetjstvennyje zapiski", i *Om förkapitalistiska produktionssätt*, övers. Erik af Edholm (Stockholm: Bo Cavefors Bokförlag, 1970)

Marx, Karl. "Fragmente aus den Heften zur epikureischen Philosophie". I *Marx-Engels Gesamtausgabe*. Band IV/I (Berlin: Dietz Verlag Berlin, 1976)

Marx, Karl. *De ekonomisk-filosofiska manuskripten*, i *Texter i urval*, övers. Sven-Eric Liedman, red. S. E. Liedman, B. Linnell. (Stockholm: Ordfront Förlag, 2003)

Marx, Karl. Engels, Friedrich. *Den Tyska Ideologin*, i *Människans Frigörelse*. övers. Sven-Eric Liedman, (Göteborg: Bokförlaget Daidalos, 1995)

Marx, Karl Friedrich Engels, *Det kommunistiska manifestet*, övers. Per-Olof Mattsson, (Stockholm: Bokförlaget Röda rummet, 2017)

Marx, Karl. *Differenz Der Demokritischen und Epikureischen Naturphilosophie*. I *Marx-Engels Gesamtausgabe*. Band I/I (Berlin: Dietz Verlag Berlin, 1975)

Marx, Karl "Draft of a new preface", i *Marx-Engels Collected Works*, vol. 1, övers. J. Dirk, Sally R. Struik (London: Lawrence & Wishart, 1975)

Marx, Karl "Tesar om Feuerbach", i *Texter i urval*, övers. Sven-Eric Liedman, red. S. E. Liedman, B. Linnell. (Stockholm: Ordfront Förlag, 2003)

Marx, Karl "Pariskommunen", i *Texter i urval*, övers. Sven-Eric Liedman, red. S-E. Liedman, B. Linnell, (Stockholm: Ordfront Förlag, 2003),

McIvor, Martin. "The Young Marx and German Idealism: Revisiting the Doctoral Dissertation." *Journal of the history of philosophy* 46, no. 3 (2008): 395–419.

Schuringa, Christoph. "Thought and Reality in Marx's Early Writings on Ancient Philosophy." *European journal of philosophy* 30, no. 4 (2022): 1518–32.